

De Heer G. VAN
CAUWELAERT
Directeur van de Directie voor
Monumenten en Landschappen
Ministerie van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest - BROH
CCN-Vooruitgangstraat 80, bus 1
1035 Brussel

Brussel,

U/Ref: 2043-0395/01/2004-104PU
O/Ref: gm/BXL2.1050/s.359
Bijlage : 1 dossier (2 mappen A4 en een set plannen)

Mijnheer de Directeur,

Betreft : BRUSSEL. Emile Bockstaellaan, 246. Voormalig gemeentehuis van Laken. Algemeen herbestemmings- en restauratieproject. Principeadvies.
Dossier behandeld door Mevr. Manja Vanhaelen.

In antwoord op uw brief van 2004, hebben wij de eer u te melden dat onze Commissie tijdens haar vergadering van 1 december 2004 het herbestemmings- en restauratiedossier van het voormalige gemeentehuis van Laken bestudeerd heeft en hierover volgend principeadvies heeft uitgebracht.

De aanvraag betreft de herbestemming van het gemeentehuis tot een cultureel centrum (hoofdgebouw aan het E. Bockstaelplein), een bibliotheek, een afdeling van de gemeentelijke administratie (dienst Bevolking) en een politiepost (achterliggend gebouw langs de Bockstaellaan). De Commissie bracht op 12/03/2003 een eerste advies uit over de herinrichting van de "achterbouw"; de stedenbouwkundige vergunning voor dit gedeelte werd afgeleverd op 18/12/2003 volgens de vroegere procedure. Desondanks raadt de Commissie aan het volledige dossier in te dienen voor unieke vergunning, waardoor de opsplitsing ervan wordt vermeden en de administratieve procedure vereenvoudigd.

Het huidige dossier komt in grote mate tegemoet aan het vorige advies van de KCML: de Stad Brussel heeft het summiere project voor een gedeelte van het gebouw herzien tot een globaal restauratie- en herbestemmingproject voor het volledige gebouw. De Commissie verheugt zich over dit initiatief dat een van de meest opmerkelijke monumenten van Laken (ontworpen door Bonduelle en Gilson in 1907 in het kader van een wedstrijd uitgeschreven door het Lakense gemeentebestuur) in ere zal herstellen. De huidige aanvraag van een principeadvies gebeurt op basis van een uitgebreid en goed gedocumenteerd dossier (historische studie, gedetailleerde opmetingen en beschrijving van de bestaande toestand met inventaris en fotoreportage van het

buitenschrijnwerk, het meubilair en de binnendecoratie, analyse van de oorspronkelijke elementen en latere toevoegingen, een beschrijving van de restauratieopties en interventies in het kader van de herbestemming, een gedeelte van de reeds uitgevoerde voorstudies inzake specifieke aspecten). De Commissie moedigt deze manier van werken aan die het mogelijk maakt het project op een aantal punten bij te sturen, te wijzigen of verder te documenteren alvorens de definitieve aanvraag wordt ingediend. Algemeen onderschrijft ze de grote lijnen van het voorliggende masterplan dat coherent is en een logische organisatie van het programma in de bestaande ruimten voorstelt met respect voor de oorspronkelijke hiërarchie van het gebouw. De nadruk ligt op restauratie en het verwijderen van niet-waardevolle, latere toevoegingen. Uit de analyse blijkt duidelijk dat de vele kleine ingrepen sinds 1921 algemeen afbreuk hebben gedaan aan de kwaliteit van het interieur (zo maakte bijvoorbeeld het toevoegen van deuren in de hoofdgang van de voorbouw een einde aan de transparantie, alsook het insluiten van de diensttrap ; de wijzigingen in de lokettenzaal (atrium) zijn alle negatief te noemen voor de ruimtewerking en de kwaliteit van de afwerking).

De Commissie vraagt rekening te houden met onderstaande bemerkingen en een aantal wijzigingen, aanpassingen of aanvullingen door te voeren in het definitieve dossier met het oog op de aanvraag van het eensluidend advies.

Voorstudies.

Het dossier bevat een degelijke historische studie die het gebouw correct situeert in zijn tijdscontext en een goed beeld geeft van het bouwproces (o.a. de wijzigingen die tijdens de werf werden doorgevoerd). De Commissie merkt op dat enkele historische documenten naar dewelke wordt verwezen niet zijn opgenomen in het dossier (afbeeldingen 3,4 , 9-12 ontbreken, alsook de bijlagen met het oorspronkelijk bestek en het oorspronkelijk wedstrijdontwerp). De Commissie vraagt ze aan het definitieve dossier toe te voegen.

Het dossier omvat ook reeds een reeks voorstudies m.b.t. restauratie van de gemaroufleurde doeken in de traphal en de raadzaal. Op basis hiervan moet nog een gedetailleerd restauratiedossier voor deze kunstwerken worden opgesteld. De reinigingstest die op de gemaroufleurde doeken werd uitgevoerd toont een zeer verregaande reiniging; de Commissie heeft bedenkingen bij de noodzaak aan deze ingreep. Wat de restauratie van de beeldhouwwerken betreft is de documentatie in het dossier onvolledig. De voorstudie i.v.m. het beeldhouwwerk 'Sint-Lucas schildert de H. Maagd' (het gaat hier echter om 'Rogier Vander Weyden die de H. Maagd schildert') is lacunair. De keuze om de kunstwerken al dan niet in het gebouw te bewaren is weinig geargumenteed en gebeurde niet op basis van een weloverwogen museale benadering. De Commissie vraagt hier meer aandacht aan te besteden en dit beter te onderzoeken. Tot slot meent Commissie dat de nodige sensibilisering zou moeten gevoerd worden bij de gebruikers van het gebouw om respectvol om te gaan met de aanwezige kunstwerken die vandaag ten prooi vallen aan beschadigingen en vandalisme.

Een aantal voorstudies en analyses zijn nog in uitvoering of voorzien en zullen in het definitieve ontwerp- en restauratiedossier worden geïntegreerd (testen reiniging natuursteen, sondering vloeren bestaande uit terracotta blokken en metalen dragers (atrium en voorbouw); stratigrafische en kleuranalyses; ...).

Restauratie gevels en daken :

- **Parement** : de voorgestelde reinigingsmethode (gommen) dient nog verfijnd te worden op basis van voorafgaande proefuitvoeringen. De keuze van de korrel moet worden aangepast in functie van de verschillende steensoorten (natuursteen-kunststeen-baksteen), maar ook in functie van de soorten baksteen (klampsteen en paepesteen) die eveneens verschillende karakteristieken hebben (hardheid, kleur). De proefuitvoeringen moeten op plaatsen worden uitgevoerd waar de materialen verschillende vormen of stadia van verwerking vertonen. Bijzondere aandacht moet ook gaan naar de reiniging van het beeldhouwwerk ; de voorgestelde methode (kompresen) dient nader gedocumenteerd te worden. Ook een nauwkeurige analyse van de voegmortel moet toegevoegd worden en de restauratiemortel moet hier compatibel aan zijn.

- **Buitenschrijnwerk** : het buitenschrijnwerk wordt behouden en gerestaureerd, hetgeen positief is. Een gedetailleerde inventaris en beschrijving van de schade patronen werd opgesteld. Hieruit blijkt dat alle onderdorpels aan vervanging toe zijn ; slechts in enkele gevallen dient het hele raamkozijn te worden vervangen naar oorspronkelijk model. De Commissie vraagt de te vervangen ramen exact te lokaliseren. Ze wijst erop dat de uitvoeringsdetails identiek moeten zijn aan die van de oorspronkelijke ramen, alsook de houtsoort waarin ze worden uitgevoerd.

Men stelt voor om de enkele beglazing te vervangen door dubbele beglazing, behalve voor de vensters met rondboog op het gelijkvloers van de voorgevel, waar gelaagd glas is voorzien. De Commissie is geen voorstander van de plaatsing van een dubbele, isolerende beglazing die meerdere vragen oproept : de beperkte houtsectie van de ramen vergde in het verleden reeds verstevigingen. Het dossier bevat geen overtuigende studie of details die aantonen dat hun stabiliteit niet in het gedrang komt door het extra gewicht van de dubbele beglazing. Het bevat evenmin een berekening van de verhouding tussen de K-waarde van de dubbele beglazing en van de muren op basis waarvan het risico op condensatie op de muren geëvalueerd kan worden. Het verschil in uitzicht dat zal ontstaan door het gebruik van dubbele beglazing op de verdiepingen en van gelaagd glas van het gelijkvloers in de hoofdgevel is niet aanvaardbaar.

- Het dossier maakt melding van de plaatsing van een duivenwering, maar geeft hier geen nadere details over. De Commissie vraagt het voorziene systeem te documenteren in het definitieve dossier. De visuele impact ervan moet zoveel mogelijk worden beperkt.

- **Ingang minder validen** : een nieuw voorstel voor het creëren van een toegang voor rolstoelgebruikers omvat de bouw van een hellend vlak en trap langs de gevel aan de Bockstaellaan ter vervanging van de bestaande, oorspronkelijke trap. Het voorstel werd zo uitgewerkt dat het hellend vlak niet tegen de gevels wordt geplaatst en dat niet aan het hek moet worden geraakt, noch aan de monumentale inkomdeur. De hoofdas van de travee tegen dewelke dit nieuwe element wordt geplaatst, wordt gerespecteerd. Rekening houdend met het feit dat het zicht op dit element vanaf de straat getemperd wordt door het hek gaat de Commissie akkoord met het principe van de ingreep. Ze meent echter dat de symmetrie van het element verbeterd kan worden (de trap eventueel eveneens zijdelings plaatsen). Ze benadrukt dat een goede integratie van dit element met de bestaande gevels sterk afhankelijk is van de kwaliteit van de afwerking en van de gebruikte materialen (bekleding van de helling, de traptreden, materiaal van de borstwering, etc.). Ze vraagt hier bijzondere aandacht aan te besteden en de uitvoeringsdetails voor te leggen.

Atrium

Het beschermde atrium zal zoveel mogelijk in zijn oorspronkelijke toestand worden hersteld en opnieuw gedeeltelijk als lokettenzaal bestemd. Alle latere, "parasitaire" toevoegingen die de kwaliteit van de ruimte en zijn aankleding aantasten (gordijnen, nieuwe deuren, radiatoren) worden verwijderd, de loketten gerestaureerd en verdwenen elementen naar oorspronkelijk model hermaakt.

- De belangrijkste ingreep in deze ruimte is de creatie van een nieuwe kelder onder het atrium om er de archieven en bibliotheekreserves (compactussysteem) in onder te brengen. Rekening houdend met het feit dat in het oorspronkelijk ontwerp eveneens een kelderverdieping onder dit deel van het gebouw voorzien werd, dat de rest van het gebouw reeds onderkelderd is en dat de tegelvloer vrij eenvoudig gedemonteerd kan worden (plaatsing op zandbed), aanvaardt de Commissie het principe van de ingreep, onder voorbehoud dat de nodige stabiliteitsstudies worden uitgevoerd die eenduidig aantonen dat deze interventie kan worden uitgevoerd zonder risico op schade aan de rest van het gebouw. De tegelvloer dient uiterst zorgvuldig te worden uitgedoken zodat een maximaal aantal tegels kan worden gerecupereerd. De te vervangen tegels (een deel is reeds erg beschadigd) kunnen gerecupereerd worden uit de niet-beschermde ruimten die minder relevant zijn op patrimoniaal vlak.

- De ingrepen op de koepel van het atrium, met name de plaatsing van veiligheidsglas en de verzwarende van de profielen met het oog op onderhoud kunnen aanvaard worden. De plaatsing van dubbel glas in de buitenkoepel roept echter vragen op met betrekking tot mogelijke condensvorming die tot een versnelde aantasting van de staalstructuur kan leiden.

- De loketten worden gerestaureerd en 4 ervan worden opnieuw in gebruik genomen. Voor deze 4 wordt de plaatsing van een beschermglas voorzien aan de zijde van het atrium. De Commissie onderschrijft deze ingreep, die een visuele impact op het beschermde atrium heeft, niet : ze meent dat de plaatsing van beschermglas alleen kan worden toegelaten in die loketten met een functie die een groot risico op agressie of inbraak met zich meebrengt (de aanwezigheid van waardevolle documenten of baargeld). Daarenboven vraagt ze te onderzoeken of het veiligheidsglas niet aan de kant van het kantoor kan worden geplaatst zodat de impact op het atrium tot een minimum wordt herleid. Ook het voorstel om een doorschijnende film op de onderzijde van de beglazing van de loketten te kleven valt moeilijk te rijmen met een globale herwaardering van de beschermde ruimte. De Commissie vraagt een maximale transparantie van deze ruimte na te streven. Teneinde de intimiteit van de bureaus te verzekeren, vraagt ze dit te verwezenlijken via de inrichting en de plaatsingswijze van het meubilair in deze lokalen. Aan een kant is de intimiteit van de kantoren trouwens reeds verzekerd door de gang die gecreëerd wordt tussen die lokalen en het atrium.

- De bestaande borstweringen van de galerijen is té laag naar hedendaagse normen. In de eerste plaats moedigt de Commissie de ontwerpers aan te onderhandelen met de bevoegde instanties om een uitzondering toe te staan aangezien het om een beschermde ruimte gaat. Indien dit niet mogelijk blijkt meent ze dat, in het geval van het atrium, een ontdebelling van de bestaande borstwering niet de meest geschikte oplossing is. Ze vraagt te onderzoeken of de bestaande borstwering op een esthetisch aanvaardbare wijze verhoogd kan worden.

- Het herbruiken van de bestaande verluchttingsroosters voor de integratie van een nieuw verluchttings- en verwarmingssysteem is positief omdat het toelaat de later geplaatste radiatoren te verwijderen. Op basis van de beschrijving in het dossier is het echter niet duidelijk of het voorgestelde verwarmingssysteem in de praktijk voldoende performant zal zijn. De Commissie vraagt het voorgestelde systeem op gedetailleerde wijze te documenteren en de garantie te bieden dat achteraf geen nieuwe elementen aan de ruimte zullen worden toegevoegd. Indien het voorgestelde systeem onvoldoende blijkt, kan dit opgevangen worden door een vloerverwarming te plaatsen.

- Het aanbrengen van een akoestische isolatielaag aan de onderkant van de galerijen (te integreren tussen de consoles) kan worden aanvaard aangezien de visuele impact verwaarloosbaar is; om efficiënt te zijn moet dit over de hele omtrek gebeuren (op de plannen wordt dit materiaal niet aangeduid aan de korte zijden, ter hoogte van de 1^{ste} verdieping).

- Het is niet duidelijk of de afwerking in simili-steen van de wanden behouden en gerestaureerd wordt. Dit punt moet worden verduidelijkt. Indien deze afwerking oorspronkelijk is moet ze worden behouden.

- De Commissie vraagt het ontwerp van de nieuwe trap tussen 1^e en 2^e verdieping voor te leggen : ze meent dat dit op de hoofdtrap kan worden geïnspireerd (metalen onderstel en houten treden), zonder daarom ook diens ornamentiek over te nemen.
- Wat het binnenschrijnwerk van de omliggende lokalen betreft de KCML vraagt in het definitieve dossier duidelijk aan te geven welke –oorspronkelijke- deuren verplaatst en elders gerecupereerd zullen worden.

Hoofdgebouw

De restauratie en herbestemming van dit deel behoort tot een tweede fase in de realisatie van het project. De Commissie vraagt de bouwheer erover te waken dat beide fasen elkaar vlot zouden opvolgen zodat het gebouw binnen een redelijke termijn volledig in gebruik kan worden genomen en gerestaureerd. Ook in de voorbouw ligt het accent op het maximaal behoud van de bestaande ruimten en hun decoratieve aankleding en het optimaal benutten van de bestaande circulaties. De technieken worden zoveel mogelijk in bestaande leidingen geïntegreerd en in het tussenverdiep waar de lokalen geen bijzondere esthetische kwaliteiten vertonen. Over de belangrijkste ingrepen die worden voorzien in het hoofdgebouw spreekt de Commissie zich als volgt uit.

- De inrichting van een spektakelzaal in de vroegere raadszaal: deze bestemming heeft een grote impact op de beschermde ruimte, maar kan zo worden gerealiseerd dat ze volledig losstaat van de muren. De bestaande decoratie kan dus zorgvuldig bewaard en gerestaureerd worden. De Commissie vraagt wel dat een aanvaardbare oplossing wordt gezocht voor het nog aanwezige, oorspronkelijke meubilair. Dat zou in het gebouw herbruikt moeten worden, bv. in de gangen (lage banken) of in minder intensief te gebruiken lokalen.

- In de voormalige raadszaal stelt de akoestische expert voor akoestisch isolerende gordijnen, overlappend met de vensterenis, toe te voegen gezien de vereisten voor concert- en theateropvoeringen. Daar dit echter mogelijk met de bestaande gordijnen (voorzien door Bonduelle) in conflict komt, en trouwens het interieur van deze ruimte sterk zou wijzigen, lijkt dit niet aangewezen. Venster en gordijn moeten hier als een geheel beschouwd worden. Ook in de pendant van deze zaal, de trouwzaal, dienen de gordijnen behouden te worden. De overige voorstellen van de akoestische expert kunnen, gezien hun impact, niet worden aanvaard.

- Het visueel heropenen van de diensttraphallen (die oorspronkelijk niet dichtgemaakt waren) is positief. De details van de brandwerende glazen wand moeten aan het uitvoeringsdossier worden toegevoegd. Voor de noodzaak van de verhoging van de borstwering geldt bovenstaande opmerking i.v.m. de galerijen van het atrium. De wijze waarop de borstwering zal worden verhoogd dient in detail te worden gedocumenteerd.

De Commissie pleit voor het behoud van de bovenlichten van deze traphallen en het herstel van de natuurlijke verlichting. Ze vraagt te onderzoeken of het rookafvoersysteem hier niet in geïntegreerd kan worden.

- Voor de monumentale eretrap stelt het probleem van een te lage borstwering zich enkel op het bordes van de verdieping. Gezien het ornamenteel karakter en de uiterst verfijnde tekening van het smeedwerk meent de KCML dat de ontdebelling ervan door een sobere, actuele borstwering, in dit geval wel de beste oplossing vormt, waarvoor ook voldoende ruimte is. De uitvoeringsdetails van de nieuwe borstwering, die zo sober mogelijk moeten zijn en de leesbaarheid van de bestaande zo min mogelijk mag belemmeren, moeten worden voorgelegd.

- Verder onderzoek en sondering van het plafond van de monumentale inkomhal moet nog uitsluitsel geven over mogelijke stabiliteitsproblemen en eventuele ingrepen om deze op te lossen.

- De plaatsing van een akoestische isolatielaag op de plafonds kan worden toegestaan, in zoverre dit de enige ingreep op dit vlak blijft en later geen bijkomende akoestische voorzieningen worden gevraagd die afbreuk zouden doen aan de leesbaarheid van de beschermde ruimten

- Voor de plaatsing van de lift wordt in lokaal 2.01 een marmeren schouw verwijderd. De Commissie vraagt na te gaan of deze schouw elders in het gebouw op een zinnige manier kan worden gerecupereerd.
- Het is niet duidelijk wat met de twee kokers in de lange dwarsgang gebeurd (later, maar niet zo veel later dan de ruwbouw, ingebracht), aan de buitenkant van de trouwzaal en de raadzaal.

De Commissie vraagt de ontwerpers het restauratie- en herbestemmingdossier dus aan te passen volgens de hierboven geformuleerde opmerkingen. Ze feliciteert de ontwerpers voor hun inspanning om een goed bestudeerd en gedocumenteerd restauratiedossier op te stellen dat gebaseerd is op degelijke voorafgaande analyses en studies. Ze vraagt de resultaten van alle voorstudies, analyses, sonderingen en testen op een duidelijke en coherente wijze te synthetiseren in het definitieve dossier en ze als basis te gebruiken voor de precieze lokalisatie van de ingrepen, alsook de nauwkeurige bepaling van de hoeveelheden in de meetstaat en het lastenboek.

Met de meeste hoogachting,

G. MEYFROOTS
Adjunct-secretaris

J. DEGRYSE
Voorzitter